

a motívumoknak az alkalmazásában, hasznosításában milyen célok vezérelhették a magyar költő-szerkesztőt.

Az ismert, de még bővíthető rokon-motívumokon túl a magyar hős útja némileg emlékeztet a nyugati udvari regény protagonistájának világi üdv-keresésére. A „kettős út”-konceptióra¹⁷ utal a kettős párviadalban megszerzett vitézi becsület. A teljesítmény — érdem — udvari megbecsülés összekapcsolása nemcsak a nemes és nemtelen lovag-vitéz, hanem az ezzel a réteggel kalkuláló udvari propaganda számára is fontos volt. De ugyanígy a „jó uralkodó és rossz tanácsadók”-motívum szerepeltetése is. Gondoljunk ebben a vonatkozásban (is) az ugyancsak hősi, népmesei és udvari motívumokat és atmoszférát vegyítő Trisztán-regényre. A közös Holmgang-motívumot (bajvívás a szigeten és az egyik csónak megsemmisítése) a régebbi Toldi-kutatás is kimutatta. A *minne*-szolgálat persze Toldinál sem kap szerepet, a hős női kapcsolatából bohózat lesz. A nyugati udvari szabad-szerelem elképzelés (vágyalom, valóság? vö. Bumke, 503–582.) hazai radikális elutasítására a véres Zách Felicián epizódból következtethetünk. A „lovagi” erények közül leginkább a Kurcz Ágnes által hangsúlyozott katonai, vitézi készségek jellemzik a magyar hőst. Vallásos motivációt csak a könyörületesség kap. A hős profilját nem a *courtoisie* „szép testben szép lélek”-ideálja, hanem az Erős János típusú mesefigura vonásai rajzolják meg. Nöde ezek Wolfram von Eschenbach *Rennewart*jának megformálásában szerepet kaptak, pedig ugyanez a Wolfram a német középkor talán legszubtilisabb udvari regényét is megírta.

Mindezt figyelembe véve arra kell gondolnunk, hogy Szent László és a leányrabló kún történetén kívül leginkább a Toldi-regény képviselhetett olyan típusú irodalmat, amivel a középkori magyar harcok réteg azonosulni tudott, ami a vitézek sajátja lehetett. Tegyük még hozzá, hogy e két műben megfogalmazott vitézi hagyomány: a pogány ellenséggel szemben diadalmaskodó keresztény vitéz és a rossz tanácsadók fondorlata ellenére királyához hű, legyőzhetetlen hős ideálja szervesen illeszkedett később is ahhoz a szellemiséghez, ahhoz a vitézi magatartáshoz, amit a háromfelé szakadt országban a törökellenes háborúk megkívántak.

Jaroslav Kolár — Marcella Husová

ADALÉK A SZENT TAMÁSRÓL SZÓLÓ PRÉDIKÁCIÓ BESENYEI-FORDÍTÁSÁHOZ

Bessenyei György műveinek bibliográfiájában figyelmet kelt egy adat, mely a felvilágosodás mellett erősen elkötelezett szerző munkásságában a mai szemlélő számára idegenül hat: *A' szent apostol Tamás mint ellene álhatatlan bizonyosága a' Jesus Kristus istenségének a' keresztyén vallás igazságának a' mai hitetlenek ellen c.* prédikáció fordítása, melyet Pozsonyban adtak ki 1773-ban, s amelynek ajánlása Mária Terézia császárnőnek szól. A dedikáció lehetőséget nyújt, hogy véleményt alkossunk e munka speciális küldetéséről, és talán világosan jelzi a korabeli körülményekhez és a fordító életfeltételeihez fűződő viszonyát. A fordítás behatóbb elemzését, valamint Bessenyei munkásságának és életének összefüggéseiben való értékelését mindeztáig akadályozta az a körülmény, hogy eredetije ismeretlen volt.

Ezt az eredetit a magyar irodalomtörténet ösztönzése révén nemrég sikerült megtalálni-meghatározni. Ez ugyanis a *Der heilige Apostel Thomas, ein Zeuge ohne Ausnahme von der Gottheit Christi und der Göttlichkeit seiner heiligen Religion wider die heutigen Ungläubigen* c. prédikáció, melyet 1772. december 21-én, hétfőn (Szt. Tamás ünnepén) mondott el Prágában a Kisoldalon az ágostonrendi remeték kolostorához tartozó Szent Tamás templomban az ismert ágostonrendi teológus és prédikátor P. Jordan Simon. A

¹⁷ VÍZKELETY a 15. lábjegyzetben közölt tanulmányában.

prédikáció eredeti német nyelven még 1772-ben megjelent Prágában.¹ Valószínűleg maga a szerző is tulajdonított e művének bizonyos jelentőséget, mert a Mária Magdolnáról szóló nyolcreszes prédikáció-ciklusában, melyet szintén „in der Hof-, Pfarr- und Klosterkirche zu St. Thomas” adott elő, és *Die heilige Büsserin Magdalena* címmel adott ki Prágában 1773-ban, hivatkozik rá; sőt e terjedelmes publikáció függelékében a Magdolna-ciklus olvasóinak tájékoztatására újra kinyomtatja a Szt. Tamásról szóló prédikáció teljes szövegét.²

I.

A Bessenyei-fordítás körülményeinek magyarázatához, a fordítás értelmezéséhez és Bessenyei életművében betöltött szerepének értékeléséhez a kulcsot a prédikáció szerzőjének, P. Jordan Simonnak a személyisége adja. Németország és a Habsburg birodalom egyházpolitikai történéseinek jellegzetes alakja volt ő a 18. század második felében, akinek jelentősége egyre világosabban rajzolódik ki, párhuzamosan azoknak a kutatásoknak az előrehaladtával, melyek a „régí világnak” a Közép-Európa szellemi és politikai életében előretörő felvilágosodással vívott küzdelmét és ez utóbbinak a társadalmi élet különböző területeire tett hatását követi nyomon: a standard német kézikönyv, az *Allgemeine deutsche Biographie*³ 1892-ben azt közli, hogy „életéről semmit sem tudunk”, 1930-ban életrajzi monográfia jelent meg róla közvetlenül az ágostonrendi remeték köréből,⁴ a harmincas-nyolcvanas években Eduard Winter „a janzenista színezetű katolikus felvilágosodás szószólóját”⁵ fedezi fel benne, legújabban életéről és tevékenységéről részletes információt ad Erich Kleineidam, az erfurti egyetem történetének keretében⁶; fejtegetéseinkhez ennek a munkának az alapján mutatjuk be röviden Jordan Simont.

Jordan Simon (szül. Neustadt/Saaléban 1719. nov. 5-én iskolarektor fiaként, a keresztségben a Johann Georg Alban nevet kapta; a Jordan szerzetesi neve) 1732–36-ban Műnnerstadtban gimnáziumot végez az ágostonrendi Möglich atya felügyelete alatt, aki később is meghatározó módon szól bele sorsába. Műnnerstadtban 1737. okt. 26-án lép be az ágostonrendi remeték rendjébe, majd 1743-ig a rendi bölcsészeti és teológiai szemináriumban tanul Mainzban. Lektornak rendelték Freiburg/Breisgauba, majd Konstanzba ment, ahol 1743–46 között a nagy konventben a filozófia lektoraként működött. Az 1745–46-os években a rend engedélye nélkül „műveltséggyarapító útra” indult Itálián és Franciaországon keresztül; talán Lengyelországban és Oroszországban is megfordult. Miután levezekelt a rendi előírások súlyos megsértése miatt, volt tanára Möglich atya vette őt magához az erfurti rendházba, ahol időközben rektor lett; Simon itt hamarosan kedvelt prédikátorrá vált. 1752-ben, már mint a Mária-templom prédikátora, beiratkozott az erfurti egyetemre. Intelligenciájának, műveltségének, öntudatosságának és meggyőző erejének köszönhetően mind a rendben, mind az egyetemen kimagasló egyéniséggé vált. Mint a relatíve progresszív és főleg a jezsuita rend szempontjaival szembekerülő augusztinus teológia harcos képviselője, általános tiszteletnek és széleskörű ismertségnek örvendett, a pápai kúria is elismerte. A filozófia terén a kor magaslatán állt, magas színvonalon volt képes vitázni a

¹ Mit Genehmigung einer k.k.Censur. Prag, bey Felician Mangold und Sohn. Gedruckt bey Franz Gerzabeck in der Eisernen Thür, 8°, 34 l. Példányai a Prágai Nemzeti Könyvtárban a 65 D 809 és a 9 C 45 jelzés alatt, a Strahovi Könyvtárban az FK IV 54 jelzés alatt található.

² A függelék a 388. oldal után következik önálló I–LII számozással, a II. oldalon ezzel a megjegyzéssel: Da der Verfasser sich in den vorgehenden Reden auf die gegenwärtige berufet, hat man selbe beizudrucken für dienlich erachtet.

³ Vö. 31. kötet Leipzig 1892. 377.

⁴ P. St. STRÜBER, *P. Jordan Simon aus dem Orden der Augustiner-Eremiten. Ein Lebensbild aus der Aufklärungszeit*. Würzburg 1930 (további irodalommal és Simon műveinek jegyzékével).

⁵ E. WINTER, *Josefinismus*. Cseh kiadás Praha 1945. 170–171.

⁶ E. KLEINEIDAM, *Universitas studii Reffordensis, Überblick über die Geschichte der Universität Erfurt*. IV. *Die Universität Erfurt und ihre theologische Fakultät von 1633 bis zum Untergang 1816*. Leipzig 1981.

felvilágosodás filozófiájával, egyházához és rendjéhez azonban végig hű maradt, s kimagasló képességeit az ő szolgálatukba állította — mint a filozófia és teológia lektora az erfurti egyetemen, s mint magával ragadó prédikátor, aki számos tanítványt gyűjtött maga köré, nemcsak az egyháziak, hanem a világi nemesség köreiből is. 1757. márc. 17-én az erfurti egyetemen a Szentírás „et eloquentiae sacrae” professzorává nevezték ki, 1758 januárjában teológiai doktorrá lép elő, és hamarosan az egyetem vezető tekintélyévé válik. 1759 végén konfliktusba keveredik a világi fennhatósággal, a mainzi választófejedelemmel (Johann Friedrich Karl von Ostein érsekkel), amikor a *Meletesis verborum Christi Mt 17, 24 sive politica Ecclesiae potestas et eius tributo civili immunitas* című írással az egyház adókötelességei és a papok fölötti világi bíraskodás ellen lépett fel; ezért Würzburgba ment, és ott 1763-ig mint praeses studiorum, később mint az egyháztörténet lektora működött. Erfurtba való visszatérése után 1764-ben perjel, 1766-ban a teológiai kar dékánja, 1767-ben az egyházjog és egyháztörténet professzora lett. Simon erfurti karrierje 1769-ben a választófejedelem-érsekkel való újabb konfliktussal ért véget, aki nem szándékozott tovább túrni Simonnak az egyetem önállósítására irányuló törekvéseit, és az ún. steinheimi ediktummal egyetemi reformot hajtott végre, hogy az egyetem alárendeltségét megújítsa; Simonnak egyúttal távoznia kellett az egyetemről. Végül a következő évben menekülnie kellett Erfurtból, mert a kormány és a választófejedelem elleni izgatással gyanúsították meg. Az Európa-szerzte tisztelt teológusból, akinek előadásait protestáns lelkészek is látogatták, egycsapásra államelles büntény miatt üldözött számkivetett lett. Rómába menekült, ahol F. X. Vasquez rendi generálisnál keresett menedéket, Simon jelenlététől azonban ő is veszélyeztetve érezte magát, így azt tanácsolta neki, hogy menjen Csehországba. A csehországi úthoz végülis Heinrich Franz von Rotenhan, császári diplomata segítette hozzá, aki magával vitte őt az Érc-hegység aljában lévő Červený Hrádek (Rotenhaus) nevű birtokára, ahol Simon teljes visszavonultságban az irodalmi munkának szentelte magát. Hollétét azonban felfedezték, és Bécsben Václav Kounic kancellárnál államellenes bűnténnyel rágalmazták meg. Pártfogója Rotenhan azonban audienciát eszközölt ki számára Mária Teréziánál, amelyre 1772. febr. 5-én került sor. A császárnő, akit kellemesen érintett Simonnak a mágia- és boszorkánypsichózis iránti ellenszenvé, a másik oldalon pedig a libertinusok elleni harca, rehabilitálta őt. 1772. márc. 8-án már császári tanácsosnak nevezték ki.⁷ Valószínűleg hamarosan Prágában a kisdali ágostonrendi remeték kolostorában telepedett meg, 1773 májusában az érseki konzisztórium ülnökévé nevezték ki, a jezsuita rend feloszlata után 1773 októberében egy évre a prágai egyetemen a kontroverzális teológia professzora lett, 1774-ben rendjének generális vizitátora, 1775-ben pedig Lauingenben a káptalan praese és pápai protonotárius. 1776. augusztus 3-án halt meg a Mělník melletti Stránka rendi rezidencián. Halála után Prágában 1776-ban rövid terjedelmű gyászoló írás jelent meg Simon méltatására és dicsőítésére, melyet nyilvánvalóan valamelyik fiatalabb rendtársa írt meg.⁸

Simon prédikációs, valláspolitikai és pedagógiai tevékenységét gazdag írói munkásság kísérte végig. E. Kleineidam az apróbb munkák és a franciából s olaszból fordított terjedelmes polemikus műveken kívül kilenc vaskos, többszáz oldalas és gyakran több kötetes könyvét sorolja fel, melyeket speciális teológiai témákról és valláspolitikai kérdésekről adott ki 1746–1775 között Konstanzban, Erfurtban, Ausburgban, Würzburgban, Boroszlóban, Frankfurtban, Prágában és másutt. Műveinek teljes jegyzékét — az összes kinyom-

⁷ E. WINTER *Josephinismus*, cseh kiad. 25) megjegyzi, hogy Simonnak Heinrich von Rotenhan kérésére le kellett fordítania németre a janzenista Nicole műveit, „mivel ezek a bécsi nagyságok kézikönyvei, és ők azt kívánják, hogy a mi német nyelvünkön általánosan hasznossá váljanak”.

⁸ *N... s Empfindungen und Trostgründe bei dem Grabe des Weil. Hochwürdigem Herrn Jordan Simon des Eremitenordens des heil. Vaters Augustini, Ihrer kaißerl. königl. apostol. Majestät Rathes, eines hochwürdigem erzbischoflichen Prager Consistorii Beisitzers und geistlichen Rathes. Prag, bei Felician Mangold und Sohn, 1776, 8° , 8 l. A Strahovi Könyvtárban lévő példány jelzete BT III47,all.3. Az írás semmilyen életrajzi adatot nem tartalmaz. (Valószínűleg NUNN, érseki titkár munkájáról van szó, vö. STRÜBER, i. m. 81.)*

vott prédikációval együtt, melyeket Kleineidam nem vett fel — Strüber monográfiája tartalmazza. Simon írásai valószínűleg széles körben el voltak terjedve, sok van belőlük a Prágai könyvtárakban is.⁹

Simon teljes irodalmi életművével való tüzetes megismerkedés nélkül nehéz megmondani, hogy benne a Szt. Tamásról szóló prédikáció képvisel-e valamely kivételes jellegzetességeket. Inkább úgy tűnik, hogy annak az anyagnak a prédikációs céllal feldolgozott szemelvényéről van szó, melyet Simon terjedelmes, háromkötetes *De religione contra Libertinos libri tres* c., majd Prágában 1773–75 között kiadott művében dolgozott fel.

A Tamás-prédikáció bibliai idézetet (János 20, 27–28) fejt ki, Tamás apostolnak a Krisztus feltámadása iránti hitetlenségéről, és arról, hogyan nyert Tamás bizonyosságot; ez a Szt. Tamás ünnepéhez tartozó illő perikopa. A prédikációban a hagyományos témát Simon a társadalmi gondolkodás aktuális állapotára alkalmazza, mely a francia felvilágosodás filozófiája egyházellenes racionalizmusának befolyása alá került (a terjedelmes, némileg későbbi műben Simon e nézetek képviselőit metaforikusan „libertinusoknak” nevezi, nyilvánvalóan azon megjelölésből, mellyel a biblia Szt. Istvánnak azokat az ellenfeleit jelöli, akik a népet ellene álnokul felbujtogatták (Csel. 6, 9–12), valamint annak a 16. századi németalföldi eredetű protestáns eretnek szektának a nevéből vett kontaminációval, amelyik az Istennel való kapcsolatot kontepláció és a lélek emelkedettsége révén vélte elérhetőnek, ugyanakkor tagadta a biblia hitelességét és kötelező jellegét, pl. a feltámadás hagyományát illetően). A prédikáció bevezetője azt a kardinális kérdést fogalmazza meg, melyet — tekintettel a fenyegető hitetlenségre, amely a művelt okoskodóktól terjed a félművelt és műveletlen nép közé — azonnal meg kell válaszolni: vajon a vallás a kinyilatkoztatott isteni törvényen alapul-e, vagy pedig emberi találmány? A kérdést a prédikátor magas szellemi színvonalon, ugyanakkor szemléletesen válaszolja meg, amivel a feltételezett vegyes közönség befogadóképességének igyekszik megfelelni: Rousseau *Emiljéből* vett hosszú idézettel (III. köt., 165.)¹⁰ indít, melyben a szerző az *Újszövetség* iránti csodálatát fejezi ki, amely olyan tökéletes, hogy szerzője talán még csodálatra méltóbb, mint a hőse; ugyanakkor azonban az evangéliumok tele vannak hihetetlen, felfoghatatlan dolgokkal, jóslatokkal és csodákkal. Továbbá idézi Simon Rousseau formuláját azokról a feltételekről, melyek között a csoda csodaként hitelesíthető, az indokokról, hogy egy csodában

⁹ A Prágai ČSR Állami Könyvtára a következő írásait őrzi: *Christliche Beantwortung der un-katholischen Antwort eines Katholiken auf die Frage: ista das Band der Ehe sogar ohne Ausnahme aunauf löslich, als die Canonisten vorgeben?* (Salzburg 1776); *De religione contra Libertinos libri tres* (Praha 1773–1775); *Jesus Christus der gekreuzte, der den Juden eine Ärgernitz, den Heiden eine Thorheit, den Christen aber die Kraft und Weisheit Gottes ist* (Augsburg 1771); *Das Leben und die Lehre Jesu Christi aus den vier heiligen Evangelien in eines zusammengezogen und ... erklärt* (Praha 1775); *Lob-Reden, welche zu der Verherrlichung Gottes in seinen Heiligen auf verschiedenen Kanzeln M.F. Jordan Simon ... hat vorgetragen* (Augsburg 1768); *Die heilige Buesserinn Magdalena ...* (Praha 1773); *Die Nichtigkeit der Hererey und Zauberkunst in zwei Büchern entworfen von Ardoino Ubbidente dell'Osa* (Simon álneve, Frankfurt 1766); *Das grosse welt-betrügende Nichts oder die heutige Hexerey und Zauberkunst in zwei Büchern von Ardoino Ubbidente dell'Osa* (Würzburg 1761); *Das Priestertum und die Opfer Jesu Christi* (Praha 1772); *Die Religion Jesu Christi in acht Fastreden* (Praha 1776); *Die heilige Schrift des Alten Bundes mit den Geheimnissen der Christkatholischen Religion* (Augsburg 1769); *Der heilige Apostel Thomas ...* (Praha 1772); *Urtheil über die Seelenlehre einiger Ärzte oder die Selbstvernichtung des heutigen Gott und die Seele läugnenden Materialismus* (Augsburg 1761); *Die Verkehrung der Welt eine Strafe der Sünden ...* (Praha 1776); *Von der Lesung der philosophischen und zeitver-kürzenden Bücher und von Anhörung der Predigten* (Praha 1772); *P. Jordan Simon ... weiheht ... der ... edlen Judend die Muratorische Philosophie der Sitten ...* (Augsburg 1762). Simon írásainak hasonló mennyiségét — kis különbségekkel 18 tételt — őríz a Strahovi Könyvtár is.

¹⁰ Vö. *Œuvres complètes de J. J. Rousseau*, tome deuxième, Paris, Libraire Hachette et Cie, 1908, 273 és 281.

hinni lehessen: közvetlen tanúként hallani a jóslatot, saját szemmel látni beteljesedését, és meggyőződni róla, hogy a beteljesedés nem véletlenül történt. A prédikátor Rousseau álláspontjára helyezkedik, és úgy demonstrálja Tamás esetét a Jézus feltámadása iránti hitetlenségével, majd pedig azt, hogyan nyert a hitetlen bizonyosságot, mint Rousseau feltételei teljesülésének a példáját.

Ezután a terjedelmes bevezető után (a német nyomtatvány 3–9. lapja) a prédikáció törzse két részre oszlik. Az elsőben (*Die Auferstehung Jesu Christi und das Zeugnis des heiligen Thomas werden zergliedert* — 9–18.) a feltámadás problémáját aprólékosan megvizsgálja a teológiai doktrína és a bibliába foglalt történeti tanúságtétel szempontjából, mely utóbbi a „tanúk kihallgatása” hatásos formájában szerepel, mégpedig a racionalista logikának, mint a perszvázió hatás eszközének a segítségével. E résznek a befejezése, mely azt a nézetet hangoztatja, hogy Tamás Krisztus feltámadásáról, tehát isten voltáról, mintegy az összes későbbi hitetlen helyett győződött meg, egyenesen a prédikátor rendi patrónusának Szt. Ágostonnak a kijelentéséhez kapcsolódik, miszerint „Tamás kételkedett, hogy nekünk ne kelljen kételkednünk.”¹¹

Hasonló eszközökkel dolgozik Simon a prédikáció második részében is; itt azokat az indokokat veszi szemügyre, melyek miatt a bizonyosságot szerzett Tamás a feltámadott Krisztust Istenének és urának ismerte el (*Die Beweggründe, warum der heilige Thomas den erstandenen Jesum Christum für seinen Gott und Herrn erkennt und bekennet, werden erklärt* — 18–34.).

Témáját a prédikáció magas intellektuális színvonalon dolgozza fel, a Szt. Tamásról szóló bibliai hagyomány racionális felfogására való nyilvánvaló törekvéssel, mely hagyomány meggyőző példája annak, hogyan igazolódik be meggyőző tanúságtétel által a beteljesedett jóslat és csoda Rousseau követelményének a szellemében. Ebben az értelemben a prédikáció olyan argumentumot tartalmazott, mely az ellenfelek, a felvilágosodott filozófusok elismerésére is igényt tartott.

Az egész prédikáció, felépítésével, szemléletességével, a világi történelemből hozott példákkal, a szónoki stílusesszóknek a meggyőző erő fokozását célzó funkcionális alkalmazásával az egyházi szónoki művészet kiváló példája; jól látható belőle, miért tartották Simont a kor kiemelkedő prédikátorának.

Az eredeti műről és szerzőjéről fentebb elősorolt ismeretek fényében Bessenyei fordítása nem tűnik többé idegen testnek a szerző bibliográfiájában. Nyilvánvaló, hogy a fordításra kiválasztott Simon-féle prédikáció közvetlen kapcsolatban állt a kor szellemi-filozófiai áramlataival. Jellegénél fogva nem volt tehát Bessenyeinek, mint a felvilágosodás hívének sem idegen. Tulajdonképpen bizonyos következménye volt az akkori teológiai-politikai gondolkodás ellentmondásainak, azoknak az ellentmondásoknak, melyekről meggyőző képet rajzol Eduard Winter *Josefinizmusában*. Mint az augusztinus teológia terméke, mely éles ellentétben állt a jezsuita pozícióval, valójában az akkori vallási ideológia „baloldalan” foglalt helyet, ami pedig távolról sem volt olyan egységes, amilyenek az több mint kétszáz év távlatából tűnik.

II.

Ahogy Simon késői rendtestvére és monográfusa P. Stanislaus Strüber nem világította meg behatóbb analízissel a Szt. Tamásról szóló prágai prédikációt, ugyanúgy a Bessenyei-szakirodalom sem szentelt a fordításnak nagyobb figyelmet, csupán a nemzeti író életműve egészében szereplő egy tételnek fogták fel.¹² A német eredetinek és szerzőjé-

¹¹ Vö. Ad. Novotný, *Biblický slovník* 2, Praha 1956, 1103.

¹² A fordításról legrészletesebben talán GÁLOS R. ír: *Bessenyei György életrajza*. Bp. 1951. 119–120.; továbbá CSÓKA J. Lajos, *Bessenyei és a bécsi udvar*. Pannonhalma 1936.

nek ismeretlensége pedig megakadályozta, hogy felvessék a két író — szerző és fordító — életkapcsolatainak a kérdését az irodalmi és kulturális kontextus egészét illetően.

Nyilvánvaló, hogy itt Bessenyeinek egy korai fordításáról van szó, sőt mi több, olyanról, amelyiket mondhatnánk „megrendelésre” készített. Ennek a többi Bessenyei által készített fordítástól és „kvázi-fordítástól”¹³ eltérően két alapvető, sajátos tulajdonsága van: ugyanis ez a fordítás szokatlanul pontos, továbbá olyan, amelyből Bessenyei a kapott feladatnál többet hozott ki. Belevetült valami többlet a literátus személyes ambíciójából és a kor emberéből, a magyar felvilágosodott íróból, továbbá tükröződött benne valami a korabeli társadalmi háttérből is. Az a kísérlet, hogy behatoljunk a fordításnak és — most már ismert — eredetijének sorsába, irodalmi és irodalmon kívüli kérdések és megfontolások széles összefüggéseit veti fel.

Fordításában,¹⁴ melyet Mária Terézia Császárnő megbízásából készített, Bessenyei gondos, viszonylag igen következetes és pontos fordítónak mutatkozik. Több szempontot valósít meg: a magyar nyelv kifejezésbeli gazdagságát, az eredeti szöveg gondolati, logikai és deduktív eljárás módjának megragadását (ez utóbbihoz gyakran szinte dacosan ragaszkodik), és — főleg a prédikáció második részében — azt a szándékot, mellyel Simon meghallgatásra szánt szövegének stílussíkját olvasóivá alakítja át.

A textológiai összehasonlítás során a következő különbségeket és azonosságokat lehet megfigyelni: Bessenyei a címlapról elhagyja a prédikáció pontos megjelölését. Ezzel (nyilván szándékosan) elmarad Simon neve is. Helyette viszont fel van tüntetve a fordító neve. A címlap tartalmaz továbbá egy (valószínűleg) nyomdahibát: a prédikáció elhangzásának napjaként a helyes december 21. helyett december 12-e van feltüntetve (... *wider die heutigem Ungläubigen* [sic]: *In einer Rede zu Prag in der Hof-Pfarr- und Klosterkirche der Ehrwürdigen Vätern des Eremitenordens des heiligen Augustinus zu St. Thomas dargestellt von P. Jordan Simon, aus dem Eremiten Orden des heiligen Augustinus. Den 21. Christmonats 1772. Mit Genehmigung einer k.k. Censur. A' MAI HITETLENEK ELLEN: Melly egy Tanító-Beszédben tartattott Prágában Karátson Hava 12ikén 1772. Most pedig Németből Magyarra fordittatott BESSENYEI GYÖRGY által.*) A fordítás tagolása az eredeti műtől egészében alig tér el. A német könyvecske a következő részeket tartalmazza: címlap, Vorspruch, Eingang (ezt a címet Bessenyei kihagyja, de a szöveg megmarad), Ersten Theil (a 18. oldalig), Zweiten Theil (a 34. oldalig). A magyar kiadványban a címlap után először áll „Az Olvasóhoz!” (betűszámozással A2–A6), továbbá Fundamentom, Első Szakasz, Második Szakasz (maga a szöveg 1–70-ig lapszámozva, összesen (78) l.). A betoldott előszó „Az Olvasóhoz!” után, melyről még majd szó lesz, Bessenyei fordítása az eredetit szinte szóról szóra követi, gyakran szolgálai pontossággal, még a német mondatfelépítést is átvéve, vagy azt csupán lényegtelen eltérésekkel tolmácsolja, mint pl.: „Ich werde Ihnen einen Zeugen ohne Ausnahme darstellen, der die Weissagung gehöret, der sie erfüllet gesehen, und deme es erwiesen war, daß die Erfüllung nicht von Ungefähr hat geschehen können. Einen Zeugen, der das Wunder mit Augen gesehen, der alle mögliche Gesetze der Natur erkennet, und mit Augen gesehen, und mit Händen gegriffen hat, das dieses Wunderwerk alle Gesetze und alle Kräfte der Natur überstiegen hat” (7.) — „Olly bizonyoságot akarok kétségek ellen elő állítani, ki a' jövendölést füleivel hallotta,

¹³ Bessenyei fordításai inkább szabad variációk az eredeti témájára (l. Pope, Young stb.), mint fordítások a szó szoros értelmében. Pl. *A Holmiban* maga a szerző írja: „A fordításba negondold hogy magamat minden szóhoz szorossan kötöttem volna, mit nem is akartam. ... ne igekezz fordításomat vizsgálni, mert nem fogod egyenlőnek találni. Nem hogy szóról szóra nem fordítok; de gondolatról gondolatra, dologról dologra mégyek tsupán magamtúl, mellyeket tettszésem szerint álkalmaztatok az Író gondolattjai közzé” (Young fordításáról, *A Holmi*, Béts 1779. 367.)

¹⁴ A Szt. Tamásról szóló prédikáció Bessenyei-fordítása a prágai Nemzeti Könyvtárban a 66 J 48 jelzet alatt van elhelyezve, éppúgy ahogyan sok, ugyanitt elhelyezett elsőpéldányos Bessenyei-könyvön, ezen is a híres Kubelík (Széll)-könyvtár pecsétje van. A prédikáció fordításán ez a pecsét is szerepel: Másodlat a M. N. Múzeum Szech. orsz. könyvtárából.

annak bé-teltyesedését — is szemével látta, kezeivel tapasztalta, és el-hitte, hogy az a Természet törvényének minden erejét felyül haladja” (12.).

Hasonló pontossággal halad Bessenyei nagyjából szövegének egészen az 53. lapjáig. E helytől kezdve az eredeti Simon-prédikáció jellegzetes retorikus elemekkel teli stílusba megy át, melyek mint Simon gyűjtő hatású beszédeinek kísérő jegyei a prédikátort a korabeli hallgatóság és olvasók körében oly ünnepeletté tették. Jordan Simonról ismeretes, hogy az akkori bevett szokás ellenére sikerült neki saját prédikációit ebben „az élő, beszélt nyelvi” formában nyomtatásban is kiadni. (Erről P. Strüber monográfiájában így ír: „Mit Recht sagt der Verfasser selbst: ‚Der geehrte Leser wird mir entgegengesetzt, daß es etwas anders sei, Lobreden von der Kanzel vorzutragen und ein anderes, die vorgetragenen der Presse zu übergeben. Man könne immer auf der Kanzel seinen Vortrag der Fähigkeit und dem Geschmack des Landes und des Volkes anpassen, aber den Druck müsse man nach dem reinern und feinern Geschmacke der Leser einrichten’”. Továbbá megjegyzi, hogy Simon természetesen e szabályhoz nem tartotta magát, és a prédikációkat „ohne Zieraten und Blumen in der nämlichen Einfach’, wie er sie vor dem Volke vorgetragen hatte” nyomtatta ki. Ezt Simon szavaival magyarázza meg: „Das, was ich jetzt spreche, wird in Druck kommen”, amihez hozzáfűzi a saját kommentárját: „[Simon] war geeignet, sein ohnehin lebhaftes Temperament zu zügeln. Seine gedruckten Predigten sind demnach ein getreuer Spiegel seiner Charakters”¹⁵). Bessenyei fordítását az olvasó igényeinek rendelte alá; de az is eléggé lehetséges, hogy nem mert a beszélt nyelvi formában olyan messzire elmenni, mint Simon. A fordítás stílusa ezért takarékosabbá válik, elbeszélői síkra helyeződik át, a retorikus fordulatokat a fordító kijelentő mondatokká „vonja össze”, „egyszerűsíti”, az adott témáról szóló értekezést csinál belőlük. Így ott, ahol Simon cselekvésre ösztönöz, ott Bessenyei referál, ahol Simon kategorikus, ott Bessenyei óvatos, polemikus. Simon prédikációját magyar fordítója a szövegnek e jellegzetesen retorikus szakaszától kezdve egészében véve polemikus megnyilvánulásként fogja fel. Bessenyei mérsékli Simon szövegének nyomatékosságát, határozottságát, édességét: *Schon dem Halbgelehrten vom Pöbel dünkt die Frage / már a’ felére meg-világosodott Népnél — is tsak nem kérdésbe jött. Simon greift um sich her, Bessenyei kíván terjeszkedni, Simon azt írja Zweifel, Bessenyei ezt kérdésnek fordítja, Simon azt mondja: welches Salz in seinen Antworten! Bessenyei ezt így tolmácsolja: és édesség tetszik-ki feleleteiből! Simon szöszékéről így dörög: sie sind zwar, Zuhörer! gewöhnet, nur beredsame Zungen von dieser Kanzel zu hören, Bessenyei gálánsan szólít meg: Ti ugyan kegyes Halgatóim, meg-szoktátok e’ Tanító-Helyen, az ékesen szólló nyelveket hallani.*

Egyetlen kis kihagyott bekezdés kivételével, a más stílussíkra való áttérés mellett is nagyon következetesen megtartja azonban Bessenyei Simon prédikációjának formai felépítését: úgyszólván egészen az említett 53. oldalig Bessenyei fordítása csak jelentéktelen eltérésekkel különbözik a német eredetitől. Kihagyja pl. *welche Herrschaft über seine Leidenschaft* (Bessenyeinél a 4.), *so große, so klare* (7.), továbbá *und sein Evangelium* (8.), vagy a *das lebendige und wahre* kifejezést *idvezítő*-vé vonja össze (8.). A *beschreibent* mindvégig írnak fordítja, a *Sanfmuth* szerepel még mint *szeléd* (később a szelíd tsendesség-ből szelídség lesz), az *entzückend* szót vagy a *meg-rezbett* kifejezéssel fordítja vagy egészen kihagyja, stb. A határozott változás a Második Részről következik. Innentől kezdve Simon szónoki művészetét Bessenyei szigorú tolla már teljes mértékben megregulázza, a szónoki fordulatok, elbeszélés, leírások, a retorikai szóképek, a drámaiság, a mondatrészek szinonimikus megismétlése, a szónoki kérdések eltűnnek. A fordítás vége felé aztán már rendszeresen kihagyja Bessenyei a melléneveket és a bővített jelzőket is. Simon bombasztikus szónokiasságából éppen csak kivonatokat tolmácsol az egyes (rövid) bekezdésekből az olvasó számára, hézagos téziseket csinál belőlük, bár néha itt is nem egy mondatot szóról szóra lefordít. Azonban határozottan nem tesz semmit hozzá. S (a már említett kivételtől eltekintve) egészen a befejezésig pontosan megtartja Simon bekezdéseit a szöveg tagolásában. Egyre gyakrabban kerül azonban sor lakonikus „összevonásukra”, amely eljárást

¹⁵STRÜBER, i. m. 153–154.

Bessenyei a könyv első részében csak szporadikusan használta, kb. ilyen módon: „Ja, sie waren eingeschlafen? Rechtschaffene Wächter, die schlafen und wachen! Herrliche Zeugen, die mit tiefgeschlossenen Augen beaugte Zeugen abgeben” (13.) — „De ugyan hogy bizonyítson az valamely tselekedetet, a' ki a' bizonyítani kívánó dolognak történetinél aludt, s' álmadozott” (28.)

Azt, hogy a fordítónak a „referálás” volt a célja, mutatja többek között az olyan szókapcsolatok kihagyása, melyekben Simon arra utal, hogy szószejről beszél: „deme ich heute von dieser Kanzel das Lob zu sprechen hierher bin geruffen worden” (4.) — „a' kinek (hogy ma itt ditséretiről szólljak) hozzátok hivattam” (9.). A fordítás tehát valójában a teológiai szöveg gondolatainak a terjesztését tűzte célul, nem pedig a prédikáció pontos lefordítását egy idegen nyelvre. Fordításának elbeszélői stílusát Bessenyei meg is erősíti egy a naturalistákról szóló lábjegyzethez fűzött megjegyzésben (Simon *starke und schöne Geister*ét az egész munkában végig *erős Lelkek*ként fordítja).

(A textológiai összehasonlításnál fel kell hívni a figyelmet egy apróságra: a három pont Bessenyeinél [a 35. oldal kivételével — ez Simonnál a 17. oldal] nem kihagyott részt jelent, hanem csupán Simon hosszú gondolatjeleinek az átfordítása. Cseh szempontból pedig feltétlenül figyelmet kelt a *Wache* szónak a szláv *Strásával* való fordítása, melyet a fordító időnként a *Római ör-álló* kifejezéssel vált fel.)

Tematikai változtatást (illetve az eredetitől való tematikai eltérést) Bessenyei fordításában két helyen lehet megállapítani: elsősorban a könyv befejezésénél, a prédikáció utolsó bekezdésében, amely egyebek közt jó példa a magyar szöveg sűrítésére is. Simon németül előadott prédikációja cseh határozatknak szól, akiknél a hitbuzgó német prédikátor még mindig a mélyen meggyökerezett huszizmust, tehát a saját szemszögéből a hitelenséget, véli felfedezni.¹⁶ A Csehországban, Prágában tartózkodó Simon azonban gondos különbséget tesz Prága és Csehország között. Bessenyei számára, akiről azt sem tudjuk, volt-e egyáltalán cseh földön, ez a különbségtétel elmosódik, illetve nem lényeges: számára Prága egész Csehország szinonimájává válik, amelynek a „hitelenség” sajátja, tehát azt a felfogást vallja, ami egybeesik Mária Terézia véleményével. Az eredeti és a fordítás utolsó bekezdése így hangzik: „... damit Jesus Christus, wenn er kommen wird, sein Tenne zu reinigen und die Früchte seines Ackers zu sammeln, er kein Unkraut der Irrthümer, keine Spreuer des Unglaubens, sondern lauter Garbe und Körner des Glaubens in dieser Pfarr-Gemeinde, in dieser Residenz und Hauptstadt, und in dem ganzen Königreiche Böhmen antreffe” — „hogy mik a' Krisztus el-jövend nem konkolyt, de gazdag gyümölteit találja a' hitnek ez helyen, s' egész Tseh Birodalomban”.

A következő változtatáshoz az a tény vezetett, hogy a fordítás Mária Terézia megbízásából készült. Bessenyei ezért taktikusan és nagy tapintattal kihagy minden olyan megjegyzést, ami a császárnőt, mint „allergnädigste Kaiserin”-t, mint „Apostolische Königin”-t és mint „Frau”-t sérthetett¹⁷: „den Gesetzen des Staats, aber nicht den Gesetzen der Natur kann ich Gewalt anthun” (22.) „a' népnek törvényét változtathatom tsak; de a' Természetet nem” (44.); vagy másutt: „ist es vielleicht der dumme und einfältige Fischer Thomas? langsam, meine Herrn! könnet ihr den Mann einen Einfalt, einen Idioten schelten?, der so klug so ungläubig, als ihr selbst waret?” (22.) — „Talán az együgyü Tamás ez? Vallyon vádolhatják-e az erős Lelkek Tamást tudatlansággal, ki éppen olly okosan nem hitt, mint ök?” (46.). Hasonló módon tolmácsolja azokat a megjegyzéseket is, melyek a császárnőt, mint „nőt” érinthették, vagy egészen kihagyja őket, pl.: „Weiber sind eure Zeugen? gehet mit solchen Zeuginnen! was sehen verliebte Weiber nicht? ... [wir]

¹⁶ Strüber idézi Simon 1773. V. 18-i levelét barátjához, M.I. Schmidthez, amelyből kiteszik: „Ich habe mir schon so viele Mühe gegeben, Ihren vortrefflichen ‚Catechisten‘ in die Hände aller Geistlichen zu bringen, besonders da wir an den Grenzen und hin und wieder ganze Wüsten voll Taboriten und Hussiten finden und mir nur Ursache angegeben wird, weil eine rechte Art zu predigen und zu katechisieren fehlte”. STRÜBER, i. m. 161.

¹⁷ Mária Terézia megnevezése a korabeli titulusokkal, pl. A.F. Kollárnál, in HALÁSZ Gábor, *Két Bessenyei-dokumentum*. ItK, 1933. 296–298.

haben ihre Erzählung [sic] für Traume, für Schwärmereyen verrückter Köpfe gehalten" (15., Bessenyeinél 31.)

Ez a momentum — Bessenyei fordításának első olvasójára, vagyis magára a császárnőre való tekintet —, mely az első pillantásra mellékesnek, sőt abszurdnak tűnik (a császárnő nem tudott magyarul), értelmet nyer, ha azokkal az aggályokkal vetjük össze, melyeket Mária Terézia nyilvánított ki a könyv előszavával kapcsolatban könyvtárosával, Adam Franz Kollárral folytatott levelezésében. Azok a levelek, melyeket 1933-ban Halász Gábor fedezett fel, illetve amelyeket a Nemzeti Múzeum Könyvtárának levéltári részlege számára történt megvételükkel kapcsolatban publikált¹⁸, fényt vetnek a Bessenyei-fordítás keletkezésének és kiadásának körülményeire. Simon nevét Halász Gábor nem ismeri és egyébként nem sikerült kideríteni Bessenyei kéziratosa és irodalmi hagyatékából sem), hiszen ezt a császárnő és Kollár közötti levelezés sem említi. Arra a kérdésre, vajon Simon Bessenyeivel összefüggésben miért nem szerepel sehol, csupán feltételezésekkel lehet válaszolni: Kollár a levelében¹⁹ „der *bekannten* Pragerischen Predig [kiemelés, MH]” fordításáról ír,²⁰ vagyis Simon a bécsi körökben olyan jól ismert volt, hogy nem volt szükséges őt megnevezni. Ezt bizonyítja végső soron Strüber monográfiája is, jelzi, hogy Simonnak, barátai (Gervasio, M.I. Schmidt, Karl von Erthal és mások), művei (ugyanis éppúgy mint Bessenyei fordítóként, ő is Mária Terézia megbízásából dolgozott,²¹ de ezen túl is szívesen dedikálta neki írásait²²) és személyes érdekltség (a császárnő eszközölte ki neki pl. az apostoli protonotárius címet) révén Béccsel és a császárnő körével szoros kapcsolatai voltak. Strüber arról is megemlékezik, hogyan „vándoroltak” a korabeli jelentős művek Bécsbe²³ és hatottak az udvar és az egyetem művelt köreiben, a jezsuiták és a janzenisták között is.²⁴ Ez összefüggésben felmerül a kérdés, mennyire valószínű, hogy Bessenyei és Simon személyesen is ismerték egymást.²⁵ A korabeli körülmények, Simon közismertsége azokban

¹⁸ Halász Gábor fent említett híradását idézem, 296.

¹⁹ Halász ezt 1. sz. alá veszi fel, 296–97.

²⁰ L. uo.

²¹ Strüber közli, hogy Simon 1773-ban a „genehmigung Ihro Majestät” parancsára átvette fordításra Pierre Nicole művét (ezt csehországi rejtékelyén, Červený Hrádekben fordította le), STRÜBER, i. m. 117–18. Vö. 7. jegyz.

²² Pl. *Evangelienharmonie* c. írását, melyet a népnek szánt, s amelyet a császárnő annyira értékesnek tartott, hogy saját költségén kinyomtatta. Az előszó, ahogy Strüber mondja, ezért említhette a művet mint „das Buch als Geschenk unserer glorwürdigen Monarchin.” STRÜBER, i. m. 80.

²³ Simon barátja, M.I. Schmidt elküldte neki „den ersten Aushängebogen seiner ‚Geschichte des Selbstgefühls’ ... Er zeigte sie dem ihm sehr gewogenen Mainzer Gesandten Friedrich Karl von Erthal, der hat sie gleich ihm ‚hinweggenommen, selben den gelehrtesten Männern in Wien zum Durchlesen gegeben, und er hat allgemeinen Beifall gefunden’. Weil Hr. v. Erthal ihn behielt, konnte er ihn dem Herrn v. Heß (einem Würzburger, Professor der Universalgeschichte in Wien) nicht mitteilen. Der Gesandte sei sehr begierig, ein komplettes Exemplar zu erhalten.” — STRÜBER, i. m. 104.

²⁴ A bécsi körökről Strüber a 118. oldalon ezt írja: „Denn es war eine Täuschung Simons, wenn er des französischen Schriften ‚Das Handbuch der Großen in Wien’ nannte. Oberthür berichtete diesen Irrtum in einer Note: ‚Nur eines Teiles der Großen, die es nicht mit den Jesuiten hielten, vorzüglich die von der Tafelrunde des Gewissensrates der frommen Kaiserin Maria Theresia, des Abts zu St. Dorothea waren. Wien war damals in Jesuiten und Jansenisten geteilt. Zu diesen hielt sich der Abt von St. Dorothea mit seiner Abendgesellschaft und der Bischof Stock, Director der theologischen Fakultät. Der Chef von jener war der Erzbischof und Kardinal Migazzi und unter ihm sein Weihbischof Marxer.’ Der Probst (nicht Abt) der regulirten Chorherrnstifts St. Dorothea war Ignaz Müller ... es ist ersichtlich, wie in streng religiösen, gebildeten Kreisen die Sympathien vielmehr auf Seite deren Probabilismus ihnen mißfiel. Simon als Augustiner und Augustianer war der natürliche Vertrauensmann solcher Kreise.”

²⁵ Simonnak a magyar környezethez való kapcsolata ügyében valószínűleg érdekes adatokat szolgáltat majd a Széchényi Könyvtárban a 309.820 jelzetű, Árvay György neve alatt szereplő könyv.

a körökben, melyekben Bessenyei is mozgott, ezt valószínűvé teszi. Mindenesetre Simon közvetlen vagy — Mária Terézián keresztül — közvetett hatása Bessenyei sajtó munkásságában is kimutatható. Ilyen pl. az ágostonrendi prédikátor harca a boszorkányperek ellen, amely a császárnőnél olyan rokonszenvet váltott ki, hogy megerősítette elhatározását az ismert rendelkezés²⁶ kiadására, és amely nem maradt észrevétlenül a magyar felvilágosodás képviselője számára sem. A *Holmiba Boszorkány, kan ördög*²⁷ címmel beillesztett egy olyan apró fejezetet, mely ezekre a korproblémákra hasonló érvekkel reagál, mint amilyeneket Simon használ fel terjedelmes műveiben, részletesen kifejtve.) Különben Bessenyei előszava „Az Olvasóhoz!” sem maradt teljesen mentes azoktól a korabeli kliséktől, amelyeket Simon is használ: mindketten hasonló kifejezőeszközökkel emelik ki a fenséges császárnő bölcsességét, akinek „mildeste Vorsorge das Volk von Furcht und Unruhe, Betörung und Aberglaube”²⁸ megszabadítja, és mindketten igazoltnak érzik magukat „Pfund nach Fähigkeit zu dem Besten des gemeinen Wesens beizutragen”²⁹ — Szerentsés vagyok, ha a' Világ sokasága közt tseledeteimmel meg-mozdulván, annak óltalmazó Intéseit érdemelhetem.³⁰ Simon a császárnőnek szóló dedikációiban röviden fejezi ki magát. Szövegeiben, melyeket előterjeszt neki, nem veszi határozottan figyelembe a császári olvasó szempontját és a könyv fogadtatását, ami ellenben Bessenyeinél igen fontos. Bessenyei dedikációja, amely egy szokatlanul hosszú előszó formáját kapta, a Simonéval szemben bővelkedik az ékes fordulatokban és körülírásokban. Háttérükben jól meg lehet sejtetni a fordító „önigazoló” szándékát olvasói — a császárnő és Magyarország otthoni közönsége előtt. Talán ez az oka annak is, amiért a prédikáció címlapjáról eltűnt Simon neve: *noha Reformációban nevelkedtem, s' élek, velük ellenkezni nem találtam.*³¹ Bessenyei tehát katolikus prédikációt fordít, de mint protestáns, a szerző nevét óvatosságból nem tünteti fel.

A műről és fordításáról a levélváltás Mária Terézia és Kollár között (a levelek keltezése szerint) április közepén folyt. Ebben az időben a fordítás kézírata már készen volt. Tehát valószínűleg annak 1773 első három hónapjában kellett keletkeznie. A levelezésből kitűnik, hogy Kollár a magyar fordítást „mit allem Fleiss nicht nur durchgelesen, sondern

Ennek címe: *Selectae è profanis scriptoribus historiae et varia honeste vivendi praecepta Dum Assertiones theologicas de mysterio incarnationis in Archi-Episcopali Soc. J. Collegio Jaurinensi.* An. MDCCXLVI, Mense Publicè propugnaret Rev. Nob. ac Erud. D. Simon JORDAN ... Praeside R.P. Ladislao Nedeczky, è S.J.SS. Theologiae Professore Ordinario ... A könyv speciális történeti elemzést fog majd megkívánni.

²⁶ A boszorkányperek elleni tartományi intézkedésre reagált még Simon az *Anpreisung der allergnädigsten Landesverordnung* 1766. c. terjedelmes művével. L. STRÜBER, 147 és köv.

²⁷ A *Holmi*, új, kritikai kiadása Bp. 1983. 303–307. Ezért a forrásért és más fontos momentumokért e könyv szerkesztőjének, Bíró F.-nek tartozunk köszönettel, aki ezekre figyelmünket felhívta. Vö. még Bessenyei szavaival A *Holmi* 264. oldalán (Béts 1779. kiad.): „Jegyezzük meg, hogy mind Mátyás, mind Lajos a tudományokat szerették. Soha nem volt nagy Fejedelem, ki a tudósokat nem tisztelte, ... oly igaz az, hogy ember valósággal nagygyá, tsak a józan okoskodás, ész, böltsesség, és tudomány tehetnek. A tüzes vasnak próbáját Lajos törölte el, mint Mária Theresia a boszorkányok égetését.”

²⁸ STRÜBER, i. m. 147.

²⁹ Uo.

³⁰ L. Bessenyei előszava „Az Olvasóhoz!”, A6.

³¹ Ugyanúgy BEÖTHY Zs. tanulmányában (Bpesti Szemle LI. köt. 370–71.) pl. ezt írja: „Grasszné befolyása Mária Teréziára hagyatott s ezzel Bessenyei közvetítésének sikeressége is. Próbálta megszilárdítani, s a császárné óhajására vagy parancsára katolikus szellemű vallásos iratokat fordított.” SZÉLL F. szerint (előszó A *Bihari remete* és A *Holmi*hoz, Debrecen 1894) Beleznay M. generális Mária Terézia megbízásából tárgyalt Bessenyeivel egy konzisztórium titkári állásról, mégpedig éppen ebben az időben (1773 április–május). Vö. az itt közreadott, Szilágyi Sámuelnek 1773. IV. 27-én írt Bessenyei-levéllel.

auch mit dem deutschen Original genau zusammengehalten (hat. MH).³² A szöveget kiadásra ajánlja, mert az „mit großer Geschicklichkeit, und Kentnis der ungarischen Sprache ... und das deutsche Original getreulich und vollkommen ausdrückt”³³ van megírva. A fordításnak egyúttal — szavai szerint — tematikai hézagot kell betöltenie a magyar irodalomban, mivel oda még semmi ilyesmi nyomtatásban nem jutott el. Kollár a császárnőnek az előszóról is említést tesz: „Der Übersetzer, dessen schöne Capacitaet, und nicht allgemeine Talenten aus dieser Arbeit hervorleuchten, hat eine kleine dem Gegenstand der Predig sehr wohl angemessene Vorrede seiner Übersetzung vorgesetzt, welche ... auch allerdings verdienete mitgedruckt zu werden.” Mária Terézia azonban április 16-án kelt válaszában aggályát fejezte ki a „hízelkedést” („adulation”) illetően, és ezért még a kinyomtatás előtt az előszó fordítását látni akarja. Kollár ezt elintézi, egyúttal biztosítja a császárnőt, hogy Bessenyeit ő már hosszú évek óta jól ismeri, és hogy a fordító „in seiner Vorrede keine andere als die Sprache seiner Herzens führe.”³⁴ Kollár Bessenyei előszavát letisztáztta, és besorolta saját magyar könyvgyűjteményébe. Az előszót ismételt kiadásra ajánlja — nem közvetlenül a császárnőnek van címezve, hanem az olvasónak, s olyan nyelven van írva, melyet a császárnő nem beszél, és hasonlóan igaz dolgokat már Metastasio is kifejezett művében. Április 18-án a császárnő a kinyomtatáshoz végleges beleegyezését adja: „so bald es nicht an mich adressirt ist und das lob der nation zu gleich ihre präjudicia vorstelt [sic], so bin ich ganz zu friden habe es selbst gelesen finde es gutt.”³⁵

Bessenyei fordítását a pozsonyi Landerer Mihály nyomdája még ebben az évben kinyomja (Gálos május közepét említi). A magyar nyelvű Szt. Tamásról szóló prédikáció, melyet még majd bizonyára megfelelően értékelni kell a hazai, magyar irodalomtörténet szempontjából, többé-kevésbé a császárnő számára készült alkalmi nyomtatvány volt, akinek a dedikáció is szól. Ahogyan azonban magához a császárnőhöz és a bécsi körökhöz, ugyanúgy fordul — főleg az előszóval — Magyarországhoz is. Bessenyei a bécsi köröknél fordítóként is megállta a helyét, „katolizálása” iránti reményeiket azonban nem teljesítette. De tulajdonképpen többet vitt véghez, mint amire a császárnő felszólította.

A közép-európai régió korabeli irodalmi és kulturális összefüggéseinek problematikája, melybe Simon prédikációjának Bessenyei-fordítása is beletartozik, azonban még feldolgozásra vár. Az eredeti és a fordítás, Simon és Bessenyei életének és munkásságának találkozási pontja Bécs. És Bécs itt is — hasonlóan, mint már annyiszor — a közép-európai kulturális, irodalmi és egyéb kontextusok szempontjából az európai szellemi irányzatok közvetítő, „átszálló” vagy végállomásának a fontos szerepét tölti be. Esetünk e közép-európai realitásnak egy megnyilvánulása. Azonban olyan tendenciáknak a jellegzetes megnyilvánulása, melyek teljes szélességükben majd néhány évtized múlva fejlődnek ki. A közép-európai kontextus jelentőségének mérlegelésénél, mely az utóbbi években a történettudományokban szinte divatjelenséggé vált, bizonyára érdemes lesz az itteni „modern” kapcsolatok időhatárát az obligát múlt századtól pár évtizeddel hátrább tolni, talán éppen a 18. század második feléig. A Simon-prédikáció Bessenyei-fordítása ebben az értelemben jelző értékkel rendelkezik.

Fordította: Heé Veronika

³² HALÁSZ G. közlése, annotációt l. 5. jegyz., 296–97., 1. sz. levél.

³³ *Uo.*

³⁴ *Uo.* 3. sz. levél.

³⁵ *Uo.* 298. 4. sz. levél.